

Kata Sapaan dan Rujukan dalam Kalangan Masyarakat Banjar Terpilih di Daerah Kerian Perak

Yusmawati Yusoff & Mohd Khaidir Abdul Wahab

Bahagian Pengajian Linguistik Bahasa Melayu, Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Universiti Sains Malaysia, 11800 Pulau Pinang, Malaysia.

ABSTRAK – Kajian ini secara umumnya bertujuan menganalisis penggunaan kata sapaan dan rujukan dalam kalangan masyarakat Banjar yang menjadi majoriti penduduk di daerah Kerian, Perak. Kehidupan masyarakat Banjar di kawasan ini, didapati telah mengalami banyak perubahan dari segi sosial dan budaya. Perubahan seperti perkahwinan campur, penghijrahan tempat tinggal, pekerjaan dan sistem pendidikan misalnya, telah menyebabkan bahasa Banjar termasuk penggunaan kata sapaan dan rujukan yang menjadi warisan mereka turut terkesan. Fokus utama kajian ini adalah untuk mengenal pasti bentuk kata sapaan dan rujukan yang sering diungkapkan secara lisan oleh masyarakat Banjar terpilih di daerah Kerian, Perak. Pengkaji menggunakan tiga peraturan penggunaan kata sapaan yang dikemukakan oleh Ervin-Tripp iaitu *Alternation rules* (Peraturan Alternasi), *Co-occurrence rules* (Peraturan Kejadian Bersama) dan *Sequencing rules* (Peraturan Perurutan). Peraturan ini juga disokong dengan Sistem Panggilan dalam Bahasa Melayu oleh Amat Juhari Moain untuk disesuaikan dengan kebudayaan masyarakat Melayu di Malaysia. Kajian ini menggunakan kaedah kualitatif, iaitu kaedah pemerhatian dan kajian lapangan. Data dikumpulkan di mukim Bagan Serai dan mukim Parit Buntar. Pengkaji membahagikan masyarakat Banjar kepada dua kumpulan kajian iaitu masyarakat KBB (Keluarga Berketurunan Banjar) dan KBBC (Keluarga Berketurunan Banjar Campuran). Kajian ini mendapati bentuk kata sapaan dan rujukan masyarakat Banjar boleh dibahagikan kepada tiga bentuk utama, iaitu kata ganti nama diri, kekeluargaan dan masyarakat. Kajian ini juga mendapati bahawa penggunaan kata sapaan dan rujukan masyarakat Banjar hanya digunakan dalam kalangan golongan tua KBB dan KBBC. Penggunaan kata sapaan dan rujukan ini kebanyakannya sudah tidak digunakan lagi dalam kalangan golongan muda, khususnya remaja KBBC.

ARTICLE HISTORY

Received: 8 June 2021

Revised: 18 August 2021

Accepted: 1 September 2021

KEYWORDS

Kata Rujukan
Kata Sapaan
Masyarakat Banjar

*Banjar Community
Greetings
Reference Words*

Greetings and Reference Words of the Selected Banjar Community in Kerian Perak

ABSTRACT – This study generally aims to analyze the use of greetings and references among the Banjar community which made up the majority of the population in Kerian, Perak. The life of the community has undergone many changes in terms of social and cultural. Changes such as intermarriage, migration, employment and education, to some extent have affected the Banjar language, including the use of greetings and references. The main focus of this study is to identify the forms of greetings and references that are often expressed orally by selected Banjar communities in Kerian, Perak. The researcher used three rules for greetings as presented by Ervin-Tripp (1986), namely *Alternation rules*, *Co-occurrence rules* and *Sequencing rules*. This rule is also supported by *References in Malay* by Amat Mario Moain to suit the culture of the Malay community in Malaysia. This study uses qualitative methods, namely observation methods and field studies. Data were collected in the sub-districts of Bagan Serai and Parit Buntar. The researcher divided the Banjar community into two study groups, namely the KBB community (Banjar Descent Family) and KBBC (Mixed Banjar Descent Family). This study found that the greeting and reference forms of the Banjar community can be divided into three main forms, namely personal pronouns, family and community. This study also found that the use of greetings and references of the Banjar community is only used among the elderly KBB and KBBC. These greetings and references are mostly no longer used among young people, especially KBBC teenagers.

PENGENALAN

Peradaban bangsa Melayu itu jelas dapat dilihat melalui pancaran budaya dalam kehidupan mereka, seperti cara pergaulan yang sopan dan berlandaskan ajaran Islam. Hal ini cukup terbukti melalui cara mereka bertegur sapa dalam komunikasi. Hubungan sesama masyarakat yang erat sentiasa dijaga agar saling menghormati dan berpegang pada nilai-nilai budaya dan norma sosio kemasyarakatan yang berunsurkan ajaran agama Islam (Ridwan, 2000). Masyarakat Banjar yang kuat pegangan agama Islam tidak terkecuali dari mengamalkan norma-norma kemasyarakatan ini dalam kehidupan seharian mereka. Mereka banyak menggunakan kata sapaan dan rujukan yang menunjukkan rasa hormat dalam kehidupan mereka.

Kata sapaan bermaksud kata yang digunakan oleh sesuatu masyarakat atau bangsa (Awang, 2015) untuk menegur atau menyapa seseorang, baik dalam konteks yang rasmi seperti protokol dalam majlis yang melibatkan gelaran, mahupun tidak rasmi seperti dalam pertuturan harian. Kata sapaan berperanan sebagai penghubung langsung antara pihak yang menyapa dengan pihak yang disapa (Awang, 2015). Menurut beliau, bentuk sapaan menjadi unsur wacana yang penting dalam pelbagai komunikasi manusia dan perlu digunakan dengan tepat menurut sistem yang diterima oleh sesuatu masyarakat. Noriati (2005), menyatakan bahawa kata sapaan sebagai satu bentuk sapaan hormat. Beliau melihat kata sapaan sebagai salah satu jenis kesantunan berbahasa kerana kata sapaan melambangkan sikap menghormati dan menghargai status seseorang. Selain itu dalam konteks komunikasi kata sapaan menurut beliau berupaya mewujudkan keharmonian dan keselesaan antara penutur dengan pendengar. Berdasarkan beberapa definisi yang telah diutarakan, kata sapaan dapat disimpulkan sebagai kata atau perkataan yang digunakan bagi menyapa seseorang mengikut kesesuaian latar belakangnya seperti dari segi hubungan kekeluargaan, jantina, taraf sosial dan umur supaya wujud suasana yang selesa ketika berkomunikasi. Selain penyapa dan pihak disapa, seseorang yang dimaksudkan di sini juga boleh sebagai pihak ketiga iaitu orang yang tidak ada dalam peristiwa tegur sapa, tetapi menjadi bualan dalam tegur sapa tersebut. Pihak ketiga ini dikatakan sebagai orang yang dirujuk menggunakan kata rujukan, iaitu kata ganti nama diri ketiga (Awang, 2015).

LATAR BELAKANG MASYARAKAT BANJAR

Jamaludin (2019b), ada menyatakan bahawa masyarakat Banjar yang datang ke Tanah Melayu kebanyakannya berasal dari Kalimantan Selatan Indonesia, iaitu di kawasan Selatan Basin Barito, terutama sekali dari daerah Banjarmasin yang merupakan pusat bandar daerah itu. Kawasan itu terletak di bahagian tenggara Borneo (Jamaludin, 2019). Beberapa daerah utama tempat asal masyarakat Banjar tersebut adalah di Daerah Kalua, Barabai, Kandangan, Rantau, Balangan, Amuntai, Alai, Hamandit, Banjarbaru dan Martapura (Jamaludin, 2019). Di daerah-daerah ini terdapat sebatang sungai, iaitu 'Sungai Banjar' yang penting dan menjadi nadi ekonomi kepada mereka. Nama 'Banjar' dikatakan diambil dari nama sungai itu (Noriah & Ghazali, 2012). Dari Kalimantan, mereka kemudian berhijrah atau '*madam*' pula ke Sumatera Tengah di kawasan Bukit Tinggi, Tunkal, Jambi, Tembilahan dan Sapat. Daerah-daerah ini merupakan kawasan penanaman padi (Jamaludin, 2019).

Selain daripada faktor perdagangan, faktor kemiskinan dan kemelatan yang melanda kehidupan masyarakat Banjar di negara asal seperti keadaan tanah yang tidak subur, bencana banjir, kawasan pertanian yang terhad dan hasil penangkapan ikan yang tidak mencukupi juga menjadi penyebab penghijrahan mereka ke Tanah Melayu (Aiza & Norazlan, 2020). Kehidupan mereka bertambah rumit apabila kawasan pertanian mereka sering menghadapi ancaman binatang buas di samping sikap diskriminasi pemerintahan Belanda yang sangat menindas masyarakat tempatan dengan menetapkan pelbagai peraturan dan mengenakan cukai (Jamaludin, 2019). Rakyat juga dikerah melakukan kerja-kerja buruh paksa seperti membina jalan raya, jambatan dan bangunan kerajaan. Pendapatan mereka yang sangat bergantung kepada bidang pertanian untuk menyara hidup menjadi semakin terbeban dengan pelbagai jenis cukai dan kerja paksaan (Jamaludin, 2019). Hal ini telah menyebabkan mereka berhijrah mencari rezeki di tempat lain (Noriah & Ghazali, 2012).

Pada masa yang sama, pihak penjajah British di Tanah Melayu pula amat mengalu-alukan masyarakat dari Indonesia seperti masyarakat Banjar yang terkenal dengan kegigihan mereka bertani untuk membuka dan mengerjakan kawasan pertanian yang baru (Jamaludin, 2019). Kedatangan masyarakat Banjar ke daerah Kerian disebabkan British pada masa itu memerlukan pekerja yang boleh bekerja di sawah padi (Mohd Isa, 2019).

Kedudukan daerah Kerian sangat hampir dengan Selat Melaka dan berpantai sepanjang 32 kilometer. Jumlah penduduk di daerah ini adalah seramai 148,575 orang berdasarkan Banci Penduduk dan Perumahan Tahun 1991 (Pejabat Penghulu Mukim Bagan Serai, 2012). Kepadatan penduduk daerah ini bertumpu di kawasan Parit Buntar, Bagan Serai, Kuala Kurau dan Tanjung Piandang. Daerah ini terkenal sebagai jelapang padi negeri Perak kerana mempunyai kawasan tanaman padi yang luas. Parit Buntar merupakan pusat pentadbiran daerah ini. Mukim Bagan Serai dan Parit Buntar terkenal dengan kampung masyarakat Banjar. Daerah ini mempunyai paling ramai masyarakat Banjar di Malaysia (Jamaludin, 2019). Di daerah ini terdapat banyak parit yang berhadapan dengan tali air seperti Parit Haji Hassan, Parit Lebai Kadir, Parit Ali Kalang, Parit Antara, Parit Gabis, Parit Haji Ismail dan lain-lain lagi yang menjadi tumpuan atau kampung masyarakat Banjar. Parit-parit ini dibina pada mulanya untuk memudahkan pengairan air ke kawasan-kawasan penanaman padi (Pejabat Penghulu Mukim Bagan Serai, 2012).

Kedatangan masyarakat Banjar ke Tanah Melayu telah membawa bersama budaya dan adat resam kehidupan mereka. Salah satu budaya itu adalah hidup secara berkelompok dan mempunyai hubungan yang akrab. Budaya dan adat resam yang diamalkan ini bertujuan memudahkan kehidupan mereka di tempat baharu, selain atas faktor keperluan dan keselamatan. Budaya ini masih dapat dilihat sehingga sekarang seperti yang terdapat di kampung Banjar dan di Jalan Banjar di Bagan Serai.

Ciri-ciri awal masyarakat Banjar yang dominan dan sangat ketara pada tahap awal kedatangan mereka di Tanah Melayu, iaitu sekitar abad ke-19 sehingga abad ke-20, ialah mereka merupakan sebuah masyarakat yang mempunyai semangat kesukuan yang sangat kuat (Aiza & Norazlan, 2020). Mereka sangat teguh berpegang pada agama, hidup secara sederhana, berani dan bersikap panas baran (Jamaludin, 2019). Menurut informan (R13), masyarakat Banjar dahulu menganggap suku lain sebagai 'orang luar' dan akan mengelakkan daripada berkahwin dengan orang luar daripada masyarakat Banjar. Faktor ini menyebabkan masyarakat Banjar dapat mengekalkan ciri-ciri keperibadian masyarakat mereka. Sebagai contoh, pengekalan dialek Banjar dan kawasan tempat tinggal yang berkelompok berdasarkan nama daerah asal mereka di Kalimantan. Di daerah Kerian misalnya, majoriti masyarakat Banjar terdiri daripada kelompok Kalua dan kelompok lain seperti Amuntai, Barabai, Alai dan Alabiu. Di Parit Gabis, Bagan Serai pula terdapat kelompok Barabai dan Kandangan manakala di Alor Pongsu terdapat kelompok Amuntai dan Alabiu (Noriah & Ghazali, 2012). Pengekalan ciri-ciri keperibadian ini memudahkan masyarakat Banjar untuk sentiasa bekerjasama melakukan aktiviti kehidupan mereka seperti bergotong-royong atau *badarau*, melakukan kerja-kerja menanam padi atau *babandang* dan melakukan *aruh* atau kenduri (Jamaludin, 2019).

Dalam kehidupan bermasyarakat seperti ini, kata sapaan dan rujukan yang digunakan sangat banyak bagi menunjukkan kemesraan, menjaga hati dan saling mendoakan kesejahteraan serta kebaikan (Jamaludin, 2019). Pepatah Melayu "Yang tua dihormati, yang muda disayangi" amat bertepatan dengan tradisi kesantunan berbahasa masyarakat Banjar. Menurut Jamaludin (2019), telah menjadi kebiasaan bagi mereka golongan yang muda menyapa, menegur atau *merawa* golongan yang lebih tua dalam keluarga dan menjadi kemestian yang tidak harus diabaikan. Tegur sapa ini dizahirkan dalam bentuk kata sapaan hormat seperti *Angahnya*, *Umma*, *Adding*, *Abeng*, *Kaqak*, di samping perlu ditambah dengan beberapa bentuk frasa lain merupakan ungkapan fatis yang bersesuaian dengan situasi yang akan disenaraikan nanti. Masyarakat Banjar, khususnya di kawasan kajian, menunjukkan rasa hormat seperti menggunakan kata sapaan *Along* dan *Angahnya*, rasa sayang dan mesra seperti *Diyang*, *Utoh*, *Galoh*. Penggunaan kata sapaan ini boleh menggambarkan hubungan yang akrab ketika *bapandir* iaitu bersembang atau berkomunikasi.

Orang Banjar selalunya mempunyai ramai anak dan mempunyai isteri lebih daripada seorang. Keadaan ini telah mewujudkan kata sapaan dan rujukan yang pelbagai dalam keluarga mereka seperti *Along*, *Angahnya*, *Acco* dan sebagainya. Namun uniknya masyarakat ini ialah anak yang sulung sahaja disapa sebagai *Along* dan anak bongsu disapa *Acco* manakala anak-anak yang lain disapa sebagai *Angah*. Maka akan terdapat ramai 'Angah' dalam sesebuah keluarga tersebut. Bagi membezakan 'angah-angah' ini, kata sapaan bagi *Angah* akan ditambah dengan nama mereka seperti *Angah Sabran*, *Angah Diah*, *Angah Amat* dan sebagainya (R6). Namun penggunaan kata sapaan ini semakin jarang digunakan kerana telah digantikan dengan kata sapaan 'Mak cik' atau 'Pak cik'.

METODOLOGI

Kajian ini menggunakan kaedah penghuraian data secara kualitatif. Pengkaji melakukan kajian lapangan dan pemerhatian untuk mengetahui penggunaan kata sapaan dan rujukan dalam interaksi masyarakat setempat seperti kenduri perkahwinan, majlis pertunangan dan perbualan harian yang terdapat dalam kelompok masyarakat di kawasan kajian.

Kaedah Temu Bual

Setelah mendapat persetujuan, informan ditemu bual dengan beberapa soalan separa terbuka berkaitan dengan kata sapaan dan rujukan. Beberapa kata sapaan dan rujukan yang mereka sebutkan seperti kata ganti nama diri (KGND), kata sapaan kekeluargaan dan kata sapaan masyarakat dicatatkan beserta dengan beberapa contoh ayat supaya nampak fungsi kata sapaan dan rujukan yang berbeza penggunaannya jika berada dalam situasi yang berbeza. Profil informan atau maklumat peserta kajian berjumlah 20 orang berdasarkan umur dan jantina subjek kajian adalah seperti dalam Jadual 1. Informan kajian dikodkan seperti berikut: R1, R2, R3 sehingga R20.

Jadual 1. Profil Umur dan Jantina Informan Kajian.

Peringkat Umur	Lelaki	Perempuan	Jumlah
15 - 25 tahun	2 orang	2 orang	4 orang
25 - 35 tahun	2 orang	2 orang	4 orang
35 - 45 tahun	1 orang	2 orang	3 orang
45 - 55 tahun	1 orang	3 orang	4 orang
55-65 tahun	3 orang	2 orang	5 orang
Jumlah	9 orang	11 orang	20 orang

KERANGKA TEORETIS

Kerangka teoretis kajian ini dibentuk berdasarkan teori kata sapaan Ervin-Tripp (1986) dan disokong dengan konteks Sistem Sapaan Amat Juhari Moain (1989). Sokongan kepada teori ini dilakukan kerana sistem budaya dan kata sapaan masyarakat Banjar di kawasan kajian sangat berbeza dengan masyarakat Inggeris di Amerika yang telah dikemukakan oleh Ervin-Tripp (1986). Perbezaan sosio budaya yang dicerminkan oleh masyarakat Banjar di daerah Kerian, Perak yang

berbeza ini telah menghasilkan model sistem sapaan yang berbeza dengan model sebenar Ervin-Tripp (1986). Pengkaji menggunakan tiga peraturan dalam Teori Ervin-Tripp (1986), iaitu Peraturan Alternasi (*Alternation rules*), Peraturan Kemunculan Bersama (*Co-occurrence rules*) dan Peraturan Perurutan (*Sequencing rules*) yang disokong oleh tiga Peraturan Alternasi, Peraturan Kejadian Bersama dan Peraturan Perurutan oleh Amat Juhari (1989).

Kerangka Teoretis Kajian ini menggunakan teori Ervin-Tripp (1986) yang telah diubah suai dengan sistem Sapaan Amat Juhari (1989) untuk disesuaikan dengan budaya masyarakat Melayu. Pengkaji telah menggunakan model ini sebagai Kerangka Teoretis Kajian, dan telah menemui tiga kategori kata sapaan dalam kalangan masyarakat Banjar di kawasan kajian, iaitu kata sapaan kata ganti nama diri, kata sapaan kekeluargaan dan kata sapaan masyarakat. Tanda binari (+/-) menunjukkan aliran yang dilalui sebelum menyapa seseorang berdasarkan beberapa ciri seperti dewasa, situasi atau latar, nama diketahui, persanakan atau kekeluargaan, kawan atau rakan sejawat, pangkat yang lebih tinggi, umur lebih tua, dispensasi, rangkap identiti, lelaki dan berkahwin. Pengkaji mengelaskan gelar persanakan sebagai kata sapaan kekeluargaan, gelar + nama dan nama sebagai kata sapaan kata ganti nama (KGND) dan Puan + nama, Encik + nama dan Cik + nama sebagai kata sapaan masyarakat.

Teori Sapaan Ervin-Tripp (1986)

Ervin-Tripp (1986) mengemukakan tiga kaedah atau peraturan dalam penggunaan kata sapaan, iaitu:

1. Peraturan Alternasi (*Alternation rules*)
2. Peraturan Kemunculan Bersama (*Co-occurrence rules*) dan
3. Peraturan Perurutan (*Sequencing rules*)

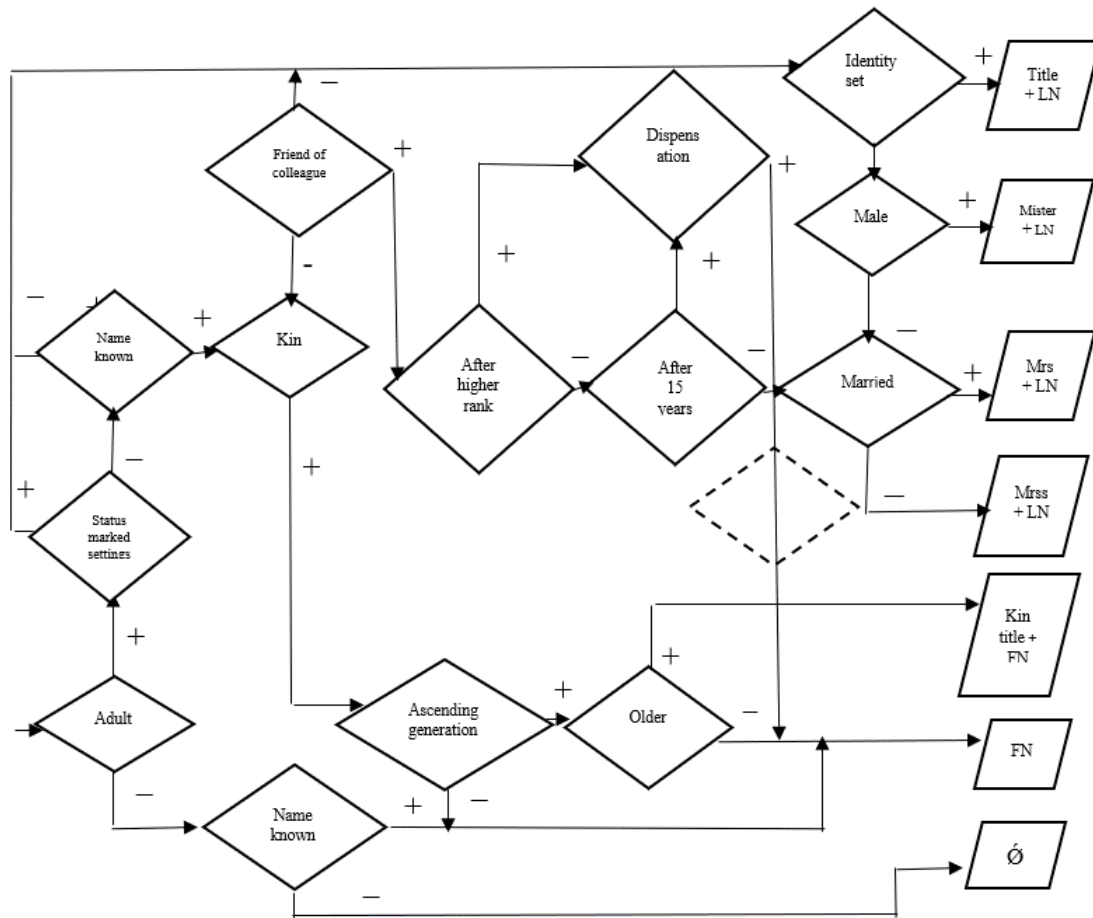
Peraturan Alternasi (*Alternation rules*) merupakan pemilihan gaya bicara yang bersifat alternatif. Gaya bahasa tersebut merupakan kata sapaan bervariasi yang memberi alternasi kepada penggunaannya. Ervin-Tripp (1986), menjelaskan peraturan ini dengan menggunakan gambar rajah sapaan yang berasaskan sistem sapaan orang Inggeris di Amerika (rujuk Rajah 1: Sistem Kata Sapaan Model Ervin-Tripp, 1986). Menggunakan gambar rajah tersebut, Ervin-Tripp memperkenalkan Kotak Wajik berbentuk diamond yang dilengkapi dengan beberapa pilihan yang bersifat binari (+/-) bagi menunjukkan bentuk-bentuk sapaan yang bersesuaian dengan ciri-ciri orang yang disapa. Kotak wajik ini menggambarkan laluan yang berbeza mengikut kategori seperti Status (*Status marked setting*), Pangkat (*Rank*), Peringkat Identiti (*Identity Set*), Dewasa (*Adult*), Nama Diketahui (*Name known*), Persanakan (*Kin*), Kawan atau Rakan Kerja (*Friend or colleague*), Pangkat yang Tinggi (*Alterhigher rank*), Umur yang lebih daripada 15 tahun (*After 15 years old*), Dispensasi (*Dispensation*), Generasi Terdahulu (*Ascending generation*) dan Lebih Tua (*Older*). Kaedah Alternasi digunakan berdasarkan tiga kategori sosial, iaitu:

- i. Situasi atau latar (*Status marked setting*). Kategori ini memberi gambaran kepada situasi latar atau tempat bicara interaksi telah berlaku dengan status seseorang ditetapkan dengan jelas. Berdasarkan latar dan kata sapaan tersebut, setiap orang dapat dilihat status atau identiti sosialnya menggunakan kata sapaan contohnya kata *Yang Arif* digunakan kepada hakim di mahkamah.
- ii. Pangkat. Kategori Pangkat (*Rank*) merujuk kepada pangkat dalam sesuatu kumpulan kerja. Pangkat ini juga menggambarkan status dalam suatu hubungan yang berbeza seperti guru dan murid.
- iii. Set identiti (*Identity set*). Bahagian ini merujuk kepada gelaran kehormat atau gelaran dalam pekerjaan yang mempunyai jawatan, pangkat atau pencapaian tertentu yang disapa dengan gelarannya seperti Profesor dan Doktor Falsafah yang mempunyai taraf akademik yang tinggi.

Selain daripada tiga kategori sosial ini, terdapat kategori atau faktor lain yang mengandungi aspek sosial seperti berikut:

- i. Dewasa (*Adult*). Kategori ini merujuk kepada penyapa sama ada dewasa ataupun kanak-kanak.
- ii. Nama diketahui (*Name known*). Kategori ini memberi penekanan kepada nama pesapa sama ada dikenali ataupun tidak dikenali oleh penyapa.
- iii. Kekeabatan (*Kin*). Kategori ini memberi fokus kepada status hubungan kekeluargaan antara penyapa dengan pesapa.
- iv. Kawan atau rakan sejawat (*Friend or colleague*). Kategori ini memberi penekanan kepada status hubungan seorang kawan antara penyapa dengan pesapa.
- v. Pangkat yang lebih tinggi (*Alterhigher rank*). Kategori ini memfokus kepada pangkat sama ada yang lebih tinggi atau lebih rendah daripada penyapa.
- vi. Umur melebihi 15 tahun (*Alter15 years old*). Kategori ini mempertimbang keadaan umur pesapa yang berusia lebih daripada 15 tahun.
- vii. Dispensi (*Dispensation*). Kategori ini mempertimbang pengecualian atau kebebasan terhadap pesapa yang mempunyai status lebih tinggi atau berusia lebih tua, tetapi mempunyai hubungan yang rapat atau dekat dengan penyapa.
- viii. Generasi terdahulu (*Ascending generation*). Kategori ini mempertimbang status pesapa sama ada berasal daripada generasi yang lebih muda atau lebih tua daripada penyapa.

- ix. Lebih tua (*Older*). Kategori ini mempertimbang diri pesapa yang lebih tua atau lebih muda daripadanya.
- x. Penyapa juga mesti mempertimbang status perkahwinan (*Married*) dan jantina pesapa.

Rajah 1. Sistem Kata Sapaan Model Ervin-Tripp (1967, 1986).

Kategori sosial yang ditunjukkan dalam Rajah 1 adalah bersifat binari yang bertanda + (positif) bermaksud mengesya aliran dan – (negatif) bermaksud menidakkan aliran tersebut. Peraturan Alternasi merupakan peraturan yang berkaitan dengan cara menyapa seseorang. Alternatif bentuk kata sapaan digambarkan dalam Rajah 1 menunjukkan pebagai pilihan yang perlu dilalui telah menggambarkan cara-cara sistem sapaan masyarakat Inggeris di Amerika.

Peraturan kedua ialah Peraturan Kemunculan Bersama (*Co-occurrence rules*) berkaitan dengan ‘kesaling bergantung alternasi’ (Ervin-Tripp, 1986). Peraturan ini adalah berkaitan kemunculan secara bersama bentuk sapaan dengan bentuk lain. Kata sapaan akan disertai oleh kemunculan bentuk lain yang berupa kata, frasa atau ayat.

Peraturan ketiga ialah Peraturan Perurutan (*Sequencing rules*) berkaitan aturan berdasarkan urutan. Perurutan daripada unsur kata sapaan itu boleh muncul di awal, di tengah atau di akhir keseluruhan perurutan. Urutan ini memperlihatkan suatu rangkaian unsur daripada bentuk kata sapaan tersebut (Ervin-Tripp, 1986).

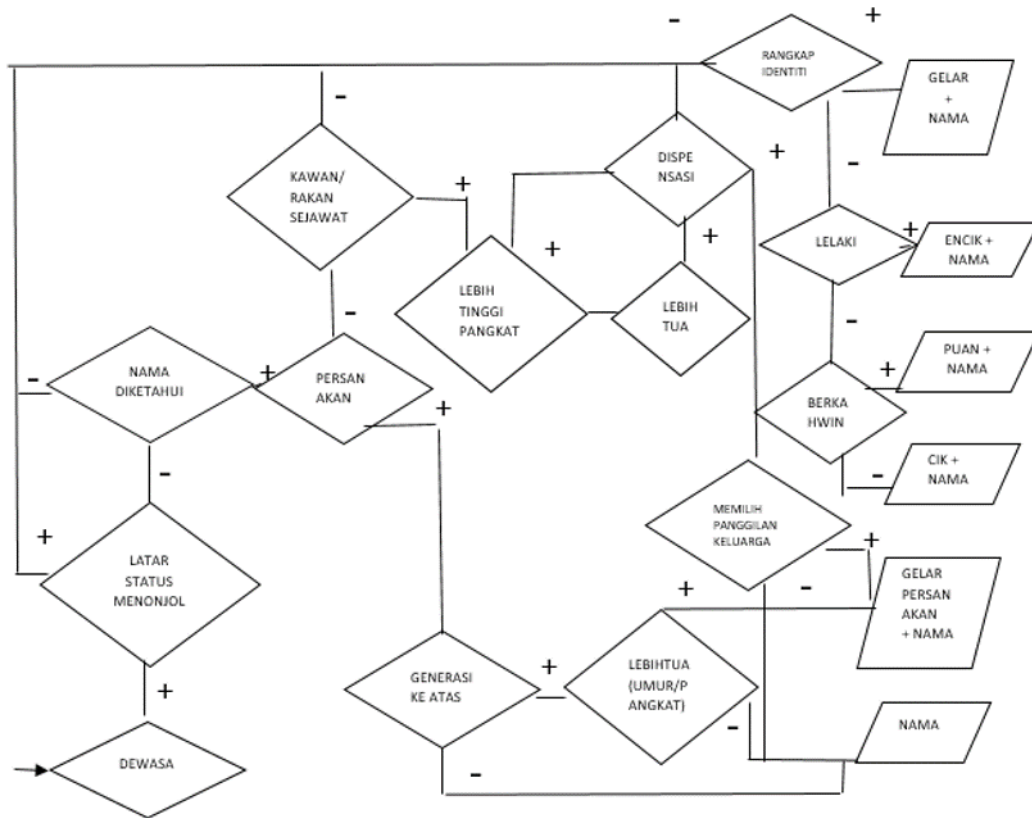
Peraturan Sistem Sapaan dalam Bahasa Melayu Amat Juhari Moain (1989)

Sistem Sapaan dalam bahasa Melayu oleh Amat Juhari Moain (1989) dalam Rajah 2 digunakan dalam kajian ini bagi menyokong Teori Sapaan Ervin-Tripp (1986) kerana bertepatan dengan budaya masyarakat Melayu terutamanya masyarakat Banjar yang dikaji.

Sistem Sapaan Amat Juhari (1989) perlu digunakan dalam kajian ini kerana terdapat banyak perbezaan antara budaya barat dan budaya masyarakat Melayu dalam tatacara berkomunikasi antara mereka, terutamanya yang berkaitan kata sapaan. Terdapat beberapa perbezaan antara sistem sapaan Inggeris Amerika yang agak bertentangan dengan sosio budaya masyarakat Melayu, khususnya masyarakat Banjar yang terdapat dalam kajian ini yang akan diulas dengan terperinci.

Menurut peraturan sistem sapaan dan panggilan dalam bahasa Melayu Amat Juhari Moain (1989), sebelum menyapa seseorang terdapat tiga peraturan yang boleh dipecahkan kepada tiga pecahan dan dapat dibahaskan dalam tiga bahagian yang berasingan, iaitu:

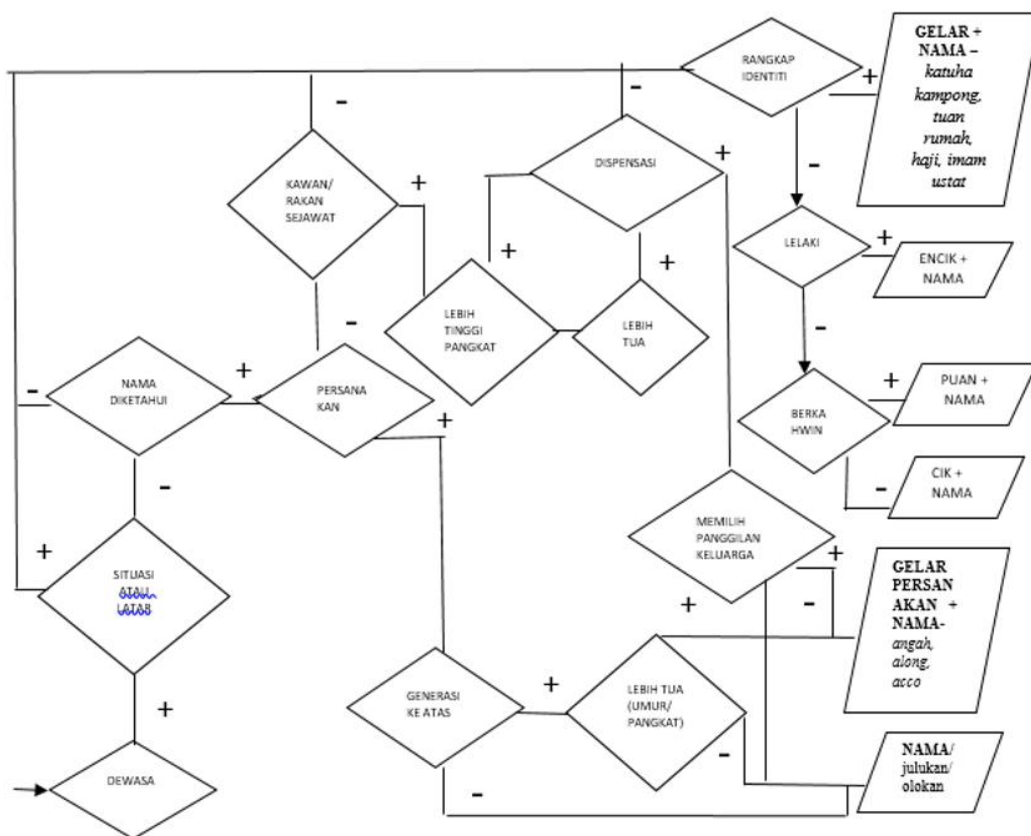
- i. Peraturan tentang cara proses penyapaan atau pemanggilan dijalankan.
- ii. Peraturan cara memilih kata-kata yang sesuai dengan suasana dan kedudukan orang yang disapa.
- iii. Peraturan tentang cara menyusun rangkai kata sapaan dan panggilan itu.

Rajah 2. Sistem Sapaan dalam Bahasa Melayu Amat Juhari Moain (1989, p.169).

Kerangka Teoretis Kajian

Rajah 3 menunjukkan kerangka teoretis kajian ini yang diubahsuai daripada Ervin-Tripp (1967, p.129) dan Amat Juhari Moain (1989, p.169).

Rajah 3. Kerangka Teoretis Kajian

PERBINCANGAN DAN HASIL DAPATAN

Melalui kajian ini, pengkaji telah menemui banyak kata sapaan dan rujukan dalam kalangan masyarakat Banjar yang digunakan untuk menyero atau merawa seseorang. Menyero bermaksud ‘memanggil’ menurut Kamus Banjar Melayu Inggeris, (2019a:42) manakala kata merawa bermaksud ‘menyapa’ menurut Kamus Banjar Melayu Inggeris (2019a:43). Kata sapaan dan rujukan masyarakat Banjar ini dapat dikategorikan kepada tiga bentuk utama, iaitu:-

- i. Kata ganti nama diri (KGND)
- ii. Kata sapaan dan rujukan kekeluargaan iaitu keluarga sedarah dan keluarga semenda
- iii. Kata sapaan dan rujukan masyarakat.

Kata Ganti Nama Diri (KGND)

Pengkaji telah mendapat banyak maklumat berkaitan beberapa KGND masyarakat Banjar di kawasan kajian yang bentuknya berbeza bergantung kepada siapa kata tersebut ditujukan ketika bersapa. Berikut disenaraikan bentuk kata sapaan dan kata rujukan KGND masyarakat Banjar di kawasan kajian seperti dalam Jadual 2 dan juga dijelaskan bentuk penggunaannya dalam pertuturan.

Walaupun tiga kelas KGND masyarakat Banjar sama seperti kelas KGND dalam bahasa Melayu, namun KGND masyarakat Banjar bervariasi dan menarik untuk diketahui terutama oleh generasi muda masyarakat ini antaranya seperti berikut:

- i. KGND pertama *Ako* digunakan dengan lawan bicara yang sederajat dan akrab manakala *Ulon* berbentuk lebih halus dan digunakan kepada lawan bicara yang lebih tua atau dihormati.
- ii. KGND kedua *Ikam* atau *Kawo* digunakan dengan lawan bicara orang yang sederajat dan akrab manakala *Pian* atau *Andika* berbentuk lebih halus dan digunakan terhadap lawan bicara yang lebih tua atau dihormati.
- iii. KGND ketiga *Inya* digunakan sebagai kata ganti kata dia yang sederajat dan *Sidin* digunakan sebagai kata yang lebih halus kepada orang yang lebih tua atau dihormati.

Jadual 2. KGND Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

Bil.	Bahasa Banjar KBB	KBBC / Bahasa Melayu	Bentuk
1.	<i>Ako</i> <i>Akok</i>	Saya/ Aku	KGND 1 - Tunggal
2.	<i>Ulon</i> (lebih halus)		
3.	<i>Kame</i> <i>Kamek</i>	Kami	KGND 1 - Jamak
4.	<i>Kitta</i> <i>Kittak</i>	Kita	KGND 1 - Jamak
5.	<i>Ikam</i>	Kamu/ Awak	KGND 2 - Tunggal
6.	<i>Kawo</i>		
7.	<i>Mo</i>		
8.	<i>Pian</i>		
9.	<i>Andika</i> (lebih halus)		
10.	<i>Inya</i> <i>Inyak</i>	Dia	KGND 3 - Tunggal
11.	<i>Sidin</i> <i>Siano</i>		
12.	<i>Kawitan</i>	Ibu bapa	KGND 3 - Jamak
13.	<i>Paninian</i>	Datuk nenek	KGND 3 – Jamak
14.	<i>Mamarina</i> <i>Mamarinak</i>	Pak cik/mak cik	KGND 3 - Jamak
15.	<i>Dippa</i> <i>Dippak</i>	Mereka	KGND 3 - Jamak
16.	<i>Angah</i> <i>Angahnyak</i>	Pak cik/mak cik Lebih muda Nama tidak diketahui	KGND 2/3 - Jamak

KGND yang lebih halus seperti *Ulon* dan *Pian* sesuai digunakan untuk perbualan dengan orang yang lebih dihormati, lebih tua, lebih tinggi kedudukan kekeluargaan, lebih berpangkat atau rakan sejawat. Namun jika seseorang itu dalam keadaan marah, kata *Ulon* dan *Pian* ini akan digantikan dengan *Ako* dan *Kawo*. Mungkin dalam keadaan marah atau beremosi, kata ganti nama halus ini menjadi kurang relevan untuk digunakan (R11). Manakala *Ako*, *Angah* atau *Angahnyak* boleh dengan bebas digunakan tanpa perbezaan jantina dan batas kekeluargaan.

Kata Sapaan dan Rujukan dalam Keluarga

Kata sapaan dan rujukan keluarga dapat mencerminkan kedudukan seseorang di dalam susunan kekeluargaan dan dapat menggambarkan peranan besar yang dimainkan oleh individu tertentu dalam sesebuah keluarga (Khairuddin, 2015). Menurut informan (R6), dalam hubungan kekeluargaan masyarakat Banjar, baik dalam keluarga sedarah mahupun dalam keluarga semenda, penggunaan kata sapaan yang betul perlu digunakan.

Masyarakat Banjar amat mementingkan hubungan kekeluargaan dan hubungan persahabatan. Hal ini dapat dilihat pada kata sapaan yang berbagai-bagai dalam bahasa Banjar. Berdasarkan jantina, umur dan hubungan yang berbeza, kata sapaan kepada tiap-tiap orang pun berlainan. Bentuk kata sapaan dalam keluarga masyarakat Banjar boleh dibahagikan kepada dua iaitu:-

- i. Keluarga sedarah dan
- ii. Keluarga semenda.

Kata Sapaan dan Rujukan Keluarga Sedarah

Ahli keluarga sedarah biasanya merujuk kepada saudara mara yang mempunyai pertalian darah yang terdiri daripada keluarga asas, keluarga suku/perut dan keluarga turun-temurun (Khairuddin, 2015). Keluarga sedarah sekarang selalunya meliputi empat generasi iaitu daripada moyang hingga cucu (Awang 2015). Panggilan atau kata sapaan yang lazim untuk keluarga asas atau keluarga sedarah masyarakat Banjar di kawasan kajian adalah seperti Jadual 3.

Jadual 3. Kata Sapaan dan Rujukan Keluarga Sedarah dalam Kalangan Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

Bil.	KBB	KBBC	Bahasa Melayu
1.	<i>Ayah</i>	Ayah / Papa / Walid	Ayah
2.	<i>Abeh</i>		Abah
	<i>Beh</i>		Bah
	<i>Kavitan</i>		Ibu Bapa
3.	<i>Umma</i>	Emak / Ibu / Bonda	Emak
	<i>Ummak</i>	Ummi	
	<i>Mamak</i>		
	<i>Kawitan</i>		
4.	<i>Attok</i>	Datuk / Tok Wan / Tok	Datuk
	<i>Atto</i>	Abah	Atok
5.	<i>Paninian</i>	Atok Nenek	Datuk dan Nenek
6.	<i>Ninek</i>	Opah / Mak Tok / Tok	Nenek
	<i>Nine</i>	Ibu / Tok Ummi	
	<i>Paninian</i>	Atok Nenek	Datuk dan Nenek
7.	<i>Kaqak</i>	Kakak / Kak Long	Kakak
8.	<i>Abeng</i>	Abang / Abang Long	Abang
9.	<i>Adding / Acil / Acco</i>	Adik / Baby	Adik
10.	<i>Cucco</i>	Cucu	Cucu
11.	<i>Angah / Anjang / Along</i>	Bapa saudara atau	Bapa saudara atau
	<i>/ Ateh</i>	Emak saudara	Emak saudara
	<i>Angahnyak</i>	Mak Long / Pak Long	Mak Long / Pak Long
	<i>Angahnya</i>	Pak Ngah / Mak Ngah	Pak Ngah / Mak Ngah
	<i>Mamarina</i>		
12.	<i>Utoh</i>	Abang	Anak lelaki / Along
13.	<i>Julaq</i>	Along / Abang Long	Anak perempuan / Kak Long
		Kak Long	Anak lelaki sulung / Abang Long
14.	<i>Galuh</i>	Kakak	Anak perempuan lain
15.	<i>Diyang / Iyang</i>	Kakak	Anak perempuan kesayangan
16.	<i>Sapupo</i>	Kakak / Abang / Adik	Sepupu

Bil.	KBB	KBBC	Bahasa Melayu
17.	<i>Pangbonsunyak</i> <i>Acco / Acok</i>	Acu / Adik / Baby	Adik bongsu atau anak terakhir
18.	<i>Tirrek</i>	Tiri	Tiri
19.	<i>Kulaan</i> <i>Kululaan</i>	Saudara-mara	Saudara-mara

Kata sapaan yang disenaraikan dalam Jadual 3 adalah senarai kata sapaan dan rujukan keluarga sedarah dalam kalangan masyarakat Banjar di kawasan kajian. Namun setelah pengkaji turun ke lapangan, pengkaji telah menemui kata sapaan dan rujukan lain yang digunakan oleh informan kerana informan kajian terdiri daripada KBB dan KBBC. Pengkaji menyenaraikan semua bentuk penggunaan kata sapaan dan rujukan kekeluargaan ini meliputi KBB dan KBBC.

Kata Sapaan dan Rujukan Keluarga Semenda

Keluarga semenda menurut Awang (2015), ialah keluarga yang pertalian kekeluargaannya terbentuk menerusi perkahwinan. Keluarga semenda terdiri daripada ayah dan ibu mentua, anak menantu, ipar- duai, biras, anak angkat dan suami isteri (Khairuddin, 2015). Dalam kalangan masyarakat Banjar terpilih di kawasan kajian, keluarga semenda dan kata sapaan mereka dapat disenaraikan seperti dalam Jadual 4.

Dalam Jadual 4, terdapat beberapa persamaan kata sapaan dan rujukan antara bahasa Melayu standard dengan bahasa Banjar. Hubungan kekeluargaan sama ada keluarga sedarah atau keluarga semenda sangat penting dalam masyarakat Banjar dan mereka sangat memelihara hubungan tersebut dengan baik. Hubungan keluarga semenda terutamanya sangat perlu dijaga kerukunannya, kerana hubungan ini berlaku hanya dengan aqad dan jika 'tersalah' hubungan ini tentunya akan mudah terlerai.

Jadual 4. Kata Sapaan dan Rujukan Keluarga Semenda dalam Kalangan Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

Bil.	KBB	KBBC	Bahasa Melayu
1.	<i>Mintuha</i> <i>Mintuhak</i>	Mentua	Bapa / Ibu Mentua
2.	<i>Lake</i> <i>Lakek</i>	Laki	Suami
3.	<i>Bine</i> <i>Binik</i>	Bini	Isteri
4.	<i>Bine tuha</i> <i>Bine tuhak</i>	Bini Tua	Isteria Tua / Pertama
5.	<i>Bine anom</i>	Bini Muda	Isteri Muda
6.	<i>Madu</i> <i>Maduk</i>	Madu	Madu
7.	<i>Abeng ippar</i> <i>Kaqak ippar</i>	Abang Ipar Kakak Ipar	Abang Ipar Kakak Ipar
8.	<i>Adding ippar</i>	Adik Ipar	Adik Ipar
9.	<i>Minanto</i> <i>Minantok</i>	Menantu	Menantu
10.	<i>Biras</i>	Biras	Biras
11.	<i>Bisan</i>	Besan	Besan

Berdasarkan senarai kata sapaan di atas, kata sapaan terhadap bapa atau ibu mentua atau *mintoha* / *mintuhak* hampir sama dengan kata sapaan terhadap bapa atau emak kandung penyapa. Hal ini adalah kerana kata sapaan penyapa akan menjadi ikutan kepada menantunya. Contoh sekiranya seorang anak menyapa bapanya dengan sapaan *Ayah* atau *Abeh*, menantunya juga akan mengikut kata sapaan yang sama iaitu *Ayah* atau *Abeh*. Begitu juga kata sapaan terhadap emak, sekiranya seorang anak menyapa emaknya dengan kata sapaan *Umma* atau *Ummak*, setelah berkahwin suami atau isterinya juga akan menyapa dengan kata sapaan yang sama dengan pasangannya.

Kata sapaan yang umum untuk suami atau '*lake*' ialah *Abeng* atau singkatannya *Beng*. Namun setelah mempunyai anak, isteri akan menyapa suaminya dengan sapaan *Ayahnya* atau *Abehnya* + (nama anak sulung mereka) contoh seperti ujaran (78) dan (79). Menurut informan (R11), kata sapaan untuk 'suami' akan diletakkan nama anak mereka dalam kata sapaan tersebut. Selalunya nama anak sulung yang akan diambil dan akan disertakan dengan sapaan masing-masing ketika mereka berbicara. Contohnya isteri menyapa suaminya dengan kata sapaan *Abehnya Timah* jika nama anak sulung mereka bernama Fatimah. Jika anak sulung mereka bernama Noridah, isterinya akan menyapa suaminya dengan panggilan *Abehnya Innor* (singkatan Noridah). Begitu juga sebaliknya jika isteri menyapa suaminya dengan sapaan *Ayahnya Timah* atau *Ayahnya Innor*. Namun jika pasangan tidak mempunyai anak, selalunya kata sapaan abeng atau singkatannya beng akan terus digunakan. Ada dalam kalangan informan di kawasan kajian menggunakan kata sapaan *Abeng Mok* atau *Lake Ko /Pak Ajinyak* ketika berkomunikasi yang berfungsi sebagai KGND 3 atau sebagai kata rujukan.

Kata Sapaan dan Rujukan Masyarakat

Masyarakat Banjar di kawasan kajian mempunyai sistem sosial masyarakat yang mempunyai kata sapaan tertentu. Melalui penggunaan kata sapaan tertentu ini umum dapat mengetahui kedudukan seseorang itu dalam masyarakat mereka. Menerusi cara begini, bahasa yang digunakan itu dapat menunjukkan kedudukan atau martabat seseorang dalam masyarakat atau dalam keluarga, tetapi pada masa yang sama adat menghormati orang lain yang menjadi nilai utama dalam sistem sosio budaya Melayu dapat dipelihara dan dikekalkan (Amat Juhari, 1989). Dalam Teori Ervin-Tripp (1986), diistilahkan sebagai pangkat atau (Rank) yang boleh menggambarkan perbezaan status perhubungan. Contoh gelaran jawatan yang terdapat dalam masyarakat Banjar di kawasan kajian seperti dalam Jadual 5.

Jadual 5. Gelaran Jawatan Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

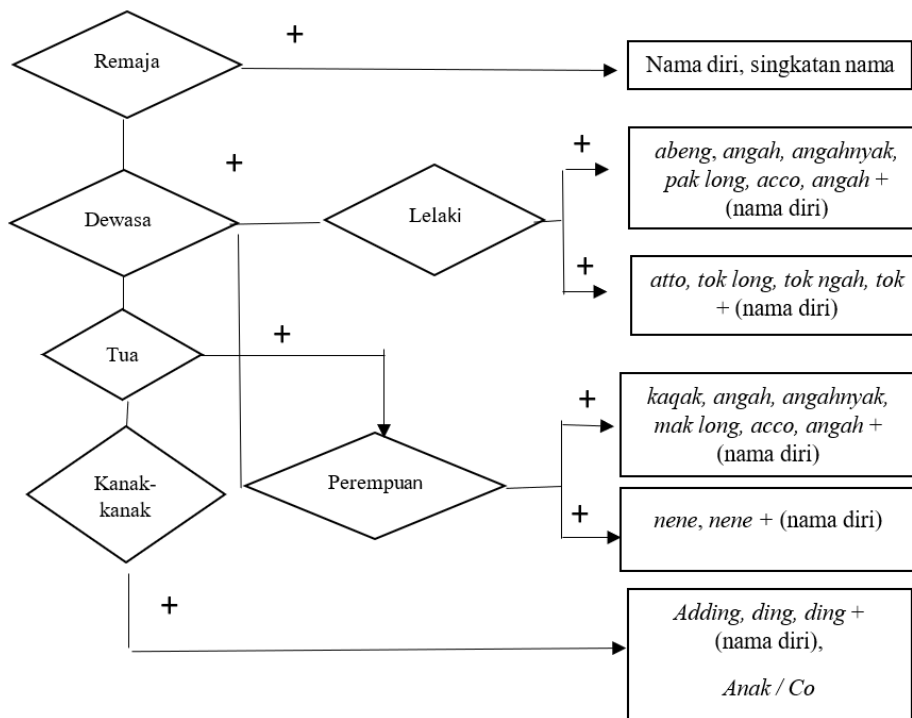
Bil.	Gelaran atau Pangkat	Bahasa Melayu
1.	<i>Yang Berhormat (ADUN)</i>	Yang Berhormat
2.	<i>Tok Penghulu</i>	Datuk Penghulu
3.	<i>Katuha Kampung</i>	Ketua Kampung
4.	<i>Imam</i>	Imam
5.	<i>Ustat</i>	Ustaz
6.	<i>Cikgu</i>	Cikgu

Masyarakat Banjar terpilih di kawasan kajian sangat menghormati golongan yang mempunyai jawatan seperti di atas dan menggunakan gelaran jawatan tersebut apabila berjumpa. Selain gelaran jawatan, terdapat juga gelaran keagamaan dalam kalangan masyarakat Banjar seperti dalam Jadual 6 dan Rajah 4.

Jadual 6. Gelaran Keagamaan Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

Bil.	Gelaran atau Pangkat	Bahasa Melayu
1.	<i>Tuan Kadik / Tok Kadik</i>	Tuan Kadi
2.	<i>Haji / Ajik / Aji</i>	Haji
3.	<i>Hajjah</i>	Hajjah
4.	<i>Labbai</i>	Lebai
5.	<i>Siak</i>	Siak
6.	<i>Immam</i>	Imam
7.	<i>Ustat / Ustajah</i>	Ustaz / Ustazah
8.	<i>Aruwah</i>	Arwah / Allahyarham

Kata sapaan *angah* atau *angahnya* boleh digunakan sebagai kata sapaan dan rujukan kekeluargaan. Walau bagaimanapun, kata sapaan ini boleh juga digunakan untuk menyapa seseorang lelaki ataupun perempuan tanpa ikatan kekeluargaan. Pada umumnya masyarakat Banjar sangat menghormati golongan berpengaruh yang mempunyai gelaran keagamaan seperti Haji, Hajjah, Imam, Ustaz dan Ustazah. Golongan ini kebiasaannya akan disapa dengan gelaran mereka. Tiga bentuk kata sapaan dan rujukan masyarakat Banjar ini berkaitan Set Identiti, Pangkat yang Lebih Tinggi dan Hubungan Kekerabatan dalam Peraturan Alternasi yang terdapat dalam Teori Ervin-Tripp (1986). Masyarakat Banjar tidak terdapat dispensasi atau kekecualian dalam menyapa seseorang yang lebih tua atau berpangkat seperti seorang anak tidak boleh menyapa ayahnya atau bapa saudara dengan nama mereka. Kanak-kanak, saudara sepupu atau pesapa yang lebih muda pula tidak disapa dengan Ø atau *cousin* seperti dalam Teori Ervin-Tripp (1986), tetapi mereka disapa dengan kata sapaan seperti *adding*, *ding* atau singkatan nama diri.

Rajah 4. Model Sistem Kata Sapaan dan Rujukan Masyarakat Banjar Mengikut Ciri-ciri Orang Yang Disapa

KLASIFIKASI KATA SAPAAN DAN RUJUKAN MASYARAKAT BANJAR

Kata sapaan dan rujukan masyarakat Banjar di kawasan kajian boleh diklasifikasikan kepada kata sapaan rasmi dan tidak rasmi. Namun dalam kajian ini pengkaji hanya akan membincangkan kata sapaan dan rujukan tidak rasmi sahaja yang meliputi KBB dan KBBC di kawasan kajian. Bahagian ini akan membincangkan klasifikasi bentuk kata sapaan dan rujukan tidak rasmi iaitu dalam situasi perbualan seharian masyarakat Banjar terpilih di kawasan kajian meliputi masyarakat Keluarga Berketurunan Banjar (KBB) dan masyarakat Keluarga Berketurunan Banjar Campuran (KBBC). Tiga peraturan dalam Teori Ervin-Tripp (1986) akan digunakan bagi menghuraikan kata sapaan dan rujukan tidak rasmi secara terperinci. Tiga peraturan itu ialah Peraturan Alternasi (*Alternation rules*), Peraturan Kemunculan Bersama (*Co-occurrence rules*) dan Peraturan Perurutan (*Sequencing rules*).

Klasifikasi Bentuk Kata Sapaan dan Rujukan Tidak Rasmi Keluarga Berketurunan Banjar (KBB)

Dalam pertuturan seharian, masyarakat Banjar mempunyai seperangkat permulaan kata sapaan tertentu ketika berjumpa dan ketika hendak berpisah. Kata-kata ini diungkapkan sebagai ‘Ungkapan Fatis Tegur Sapa’ oleh Awang Sariyan (2015). Awang (2015) telah menyenaraikan penggunaan ungkapan fatis semasa berjumpa antara ahli keluarga, kawan, jiran dan dalam pergaulan sosial.

Ketika menegur, iaitu di awal perbualan mereka masyarakat Banjar terpilih di kawasan kajian akan menggunakan kata-kata berupa ungkapan fatis seperti dalam jadual di bawah sebelum menyapa seseorang tersebut dengan kata sapaan sama ada kata sapaan KGND, kata sapaan kekeluargaan atau kata sapaan masyarakat. Data ini diperoleh melalui pemerhatian pengkaji dan hasil temubual dengan tiga orang informan iaitu (R11), (R12) dan (R13). Di antara permulaan kata sapaan ketika berjumpa ialah seperti Jadual 7.

Jadual 7. Ungkapan Fatis ketika Berjumpa dalam Kalangan Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

Bil.	Ungkapan Fatis Masyarakat Banjar	Bahasa Melayu
1.	<i>Assalamualaikom</i>	Assalamualaikum
2.	<i>Salamat pagi</i>	Selamat pagi
3.	<i>Salamat patang</i>	Selamat petang
4.	<i>Salamat malam.</i>	Selamat malam
5.	<i>Apa habar?</i>	Apa khabar?
6.	<i>Apanya / Njanya diulah?</i>	Buat apa tu?
7.	<i>Sipa ngaran?</i>	Siapa nama?
8.	<i>Mana badiyam?</i>	Tinggal di mana?
9.	<i>Nando kah ako?</i>	Kenal ke dengan saya?
10.	<i>Lawas kada tahaga leh.</i>	Lamanya tak terjumpa ye?
11.	<i>Anak sipa?</i>	Anak siapa?

Tujuan ungkapan fatis ini adalah untuk memulakan perbualan. Kadangkala si bertanya sudah tahu orang yang ditanya itu sedang membuat perkara-perkara seperti sedang menyapu sampah, sedang berbual dan sebagainya, tetapi masih lagi bertanya kepada orang yang ditanya dengan tujuan untuk memulakan perbualan (R11). Keadaan akan menjadi lebih mesra jika yang disapa itu menjawab pertanyaan tersebut dengan baik. Perbualan antara orang yang bertanya dengan orang yang ditanya akan terus berlaku dengan kata sapaan tersebut. Maka kata-kata sapaan yang digunakan seperti di atas, berfungsi sebagai permulaan bicara untuk mereka meneruskan perbualan dengan lebih lanjut dan lebih mesra.

Jika hendak berpisah, hendak pulang atau hendak mengundur diri dari sesuatu majlis, atau “baisur” yang bermaksud ‘mohon pulang’ (Kamus Banjar Melayu Ingeris, 2019a:6) atau hendak mengundur diri, mereka sering mengatakan seperti “ako handak baisur” bermakna seseorang itu sudah hendak pulang. Sebelum pulang pula masyarakat Banjar akan saling bermaafan dengan menyebut perkataan “barilaanlah” yang bermaksud ‘minta maaf ya’. Mereka saling ‘barilaan’ iaitu bersalaman sambil memeluk antara satu sama lain yang sama jantina iaitu lelaki dengan lelaki dan perempuan dengan perempuan. Keadaan ini menampakkan silaturrahim yang erat dan mereka meminta maaf jika berlaku perkara yang menyakiti hati yang boleh mendatangkan dosa sepanjang mereka berjumpa. Menerusi ‘barilaan’ tersebut diharap hubungan mereka berkekalan dan diampunkan jika terdapat kesalahan yang telah lalu. Di samping itu disertakan juga beberapa frasa lain yang berupa ungkapan fatis sebelum mereka berpisah seperti yang terdapat dalam Jadual 8.

Kebanyakan kata yang digunakan berbentuk ayat perintah yang mengandungi harapan semoga berlaku lagi perjumpaan atau pertemuan antara mereka selepas perpisahan tersebut. Budaya berkirim salam dengan menyebut “Kirem salam lah” sering diucapkan jika seseorang itu tidak dapat berjumpa dengan seseorang yang hanya boleh ditemui oleh perantara kiriman salam tersebut. Selalunya orang yang berkirim salam mempunyai hubungan rapat dengan orang yang dikirimkan salam itu. Mungkin mempunyai hubungan kekeluargaan atau sahabat yang telah lama tidak berjumpa atau pengirim salam mempunyai keinginan untuk berjumpa dengan orang tersebut. Menurut informan, budaya ‘bakirem salam’ ini tidak berlaku jika tidak ada sesiapa yang dikenali oleh si pengirim salam dengan orang yang berada di persekitaran pembawa salam tersebut jika dia hendak pulang.

Jadual 8. Ungkapan Fatis ketika Berpisah dalam Kalangan Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

Bil.	Ungkapan Fatis Masyarakat Banjar	Bahasa Melayu
1.	<i>Baisur</i>	Mengundur diri
2.	<i>Barilaan</i>	Minta maaf
3.	<i>Datang lagi kina lah</i>	Datang lagi nanti ya
4.	<i>Kainna datang lagi lah</i>	Nanti datang lagi ye
5.	<i>Salamat jallen</i>	Selamat jalan
6.	<i>Salamat tinggel</i>	Selamat tinggal
7.	<i>Tarima kaseh lah</i>	Terima kasih ye
8.	<i>Baik-baik lah</i>	Hati-hati ye
9.	<i>Talipon kaina lah</i>	Telefon nanti ye
10.	<i>Amon sampai kaiina bapadahlah</i>	Kalau sampai nanti bagitau ye
11.	<i>Kirem salam</i>	Kirim salam

Situasi Tidak Rasmi: Perbualan Informan Keluarga Berketurunan Banjar (KBB)

Perbualan ini dirakamkan oleh rakan pengkaji di rumahnya di Simpang Lima, Parit Buntar. Perbualan ini dirakamkan oleh rakan pengkaji pada Ogos 2020 lalu tanpa disedari oleh informan (R7) dan (R8) menggunakan telefon dan rakaman ini dihantar kepada pengkaji menggunakan aplikasi WhatsApp ketika negara dalam suasana PKPP (Perintah Kawalan Pergerakan Pemulihan) susulan COVID-19. Pengkaji mendengar rakaman, mencatatkan perbualan dan menterjemahkan makna perbualan kedua-dua informan seperti berikut:

Petikan 1: Teks Perbualan KBB

R7: Assalamualaikom... apa habar? Lawas dah kada batamu leh, anghanyak wahinik napang diulah? Wagas lagi leh ...

R8: Ako kaini pang. Tulak ka bandang, ka kabun. Malam badiyam aii di rumah. Awak sakitan...kata hingkat bajelenan banar dah.

R7: Adding anghah toh sipa ngran nyak? Ako ada bakirim salam awan anghah hari toh. Amon kada sihat, jangan ka bandang lagi dah...barihat hajak di rumah anghanyak aii.

R8: Ako malihati hajak, bukannya...bagawik...

R7: Ooh...asan ko...bagawik.

R8: Ijam... adding ko tuh... ada ia...inya badiyam di Sungkai wahinik.

Terjemahan Petikan 1: Teks Perbualan KBB

R7: Assalamualaikum...apa khabar? Lama dah tak berjumpa ye, angh sekarang buat apa? Sihat lagi ye...

R8: Aku macam ni lah. Pergi ke bendang, ke kebun.malam ada lah di rumah. Badan kurang sihat dah tak boleh berjalan sangat.

R7: Adik angh tu siapa namanya? Aku ada berkirim salam pada angh hari tu. Kalau tak sihat, jangan ke bendang lagi...berehat je lah di rumah angh...

R8: Aku cuma melihat-lihat saja, bukannya buat kerja. R7: Ooo...ingatkan bekerja...

R7: Ijam...adik aku tu...ada je... dia sekarang tinggal di Sungkai.

Sumber: Teks Perbualan KBB, 13 Mac 2020

Perbualan di atas berlaku antara dua orang yang mempunyai talian kekerabatan yang telah lama tidak berjumpa. Kedua-dua mereka (R7 dan R8) ialah seorang berketurunan Banjar yang telah berkahwin dengan pasangan Banjar dan bertutur di rumah dengan menggunakan bahasa Banjar. Di antara kata sapaan yang terdapat dalam perbualan di atas terdapat dalam Jadual 9.

Tiga situasi sosial yang mempengaruhi pemilihan bentuk kata sapaan dalam Peraturan Alternasi (Alternation rules) ialah situasi atau latar (Status marked setting), Pangkat (Rank) dan Set Identiti (Identity set). Merujuk pertuturan di atas, situasi berlaku di rumah. Penyapa menyapa golongan yang lebih tua (Older) dengan kata sapaan angh dan angahnyak bagi menunjukkan rasa hormat. Kata sapaan angh digunakan secara umum dan tidak semestinya mempunyai talian kekeluargaan. Pangkat (Rank) yang membezakan status, status perkahwinan (Married) dan nama diketahui (Name known) tidak dipentingkan dalam bentuk sapaan tidak rasmi masyarakat Banjar di kawasan kajian. Mereka selesa menyapa dengan sapaan angh kerana lebih hormat dan akrab.

Jadual 9. Ungkapan Fatis ketika Berpisah dalam Kalangan Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

Bil.	Kata Sapaan dan Rujukan Bahasa Banjar	Bahasa Melayu
1.	<i>Ako</i> <i>Ko</i>	Aku Ku
2.	<i>Angah / Angahnyak</i>	Angah
3.	<i>Adding</i>	Adik
4.	<i>Ijam</i>	Ijam
5.	<i>Nyak</i>	Nya / dia

Peraturan kedua dalam teori yang dirumus oleh Ervin-Tripp ialah Peraturan Kemunculan Bersama (Co-occurrence rules). Peraturan ini berkait dengan penggunaan bentuk kata lain yang hadir bersama-sama peraturan alternasi. Bentuk ini boleh berupa imbuhan, kata, frasa, ayat dan bentuk bahasa lain. Bentuk-bentuk kata lain yang terdapat dalam perbualan di atas ialah seperti kata terbitan dan kata sendi nama seperti Jadual 10.

Jadual 10. Contoh Kemunculan Bersama Bentuk Kata Lain dalam Perbualan KBB.

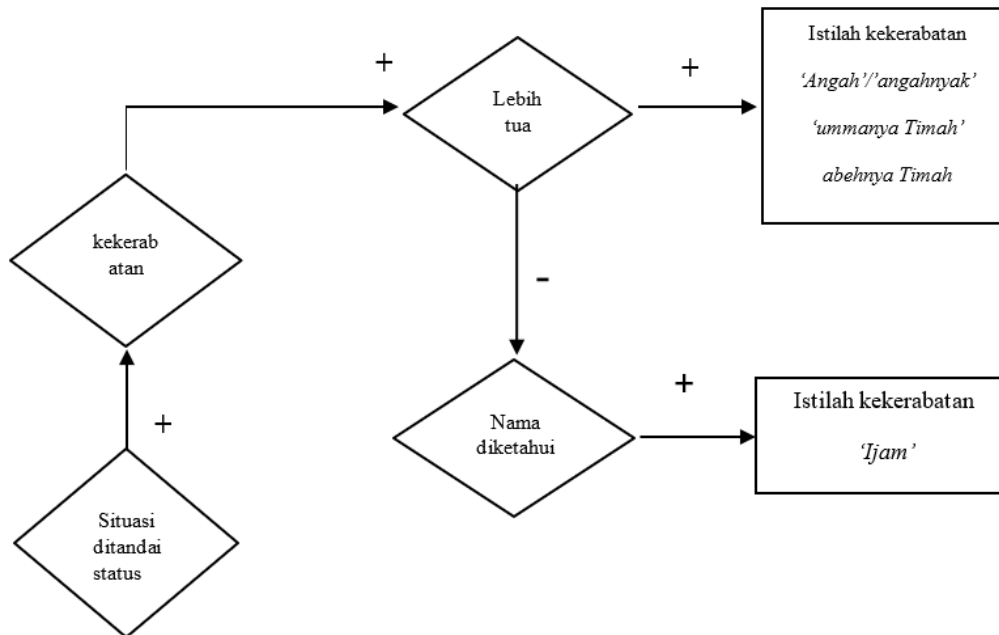
Bil.	Kata Terbitan	Bahasa Melayu	Kata Sendi Nama	Bahasa Melayu
1.	<i>Batamu</i>	Bertemu	<i>Ka bandang</i>	Ke bendang
2.	<i>Diulah</i>	Dibuat	<i>Ka kabun</i>	Ke kebun
3.	<i>Sakitan</i>	Sakit-sakit	-	-
4.	<i>Bajelenan</i>	Berjalan-jalan	-	-
5.	<i>Barihat</i>	Berehat	-	-
6.	<i>Malihati</i>	Melihat-lihat	-	-
7.	<i>Bagawik</i>	Bekerja	-	-

Terdapat juga bentuk kata berupa ungkapan fatis yang digunakan oleh penutur dalam teks perbualan seperti 'apa khabar?', 'napang diulah?', 'sipa ngaran?' dan 'bakirem salam' Peraturan ketiga iaitu Peraturan Perurutan (*Sequencing rules*) tidak terdapat dalam dialog di atas. Penggunaan peraturan ini lebih jelas terdapat dalam ucapan atau pertuturan rasmi.

Model Sistem Kata Sapaan dan Rujukan Tidak Rasmi Keluarga Berketurunan Banjar (KBB)

Penggunaan Peraturan Alternasi (Alternation rules) yang dikemukakan oleh Ervin-Tripp (1986) boleh menjurus kepada pembentukan suatu sistem sapaan masyarakat Banjar terpilih di kawasan kajian yang ditandai dengan tiga situasi sosial, iaitu Status (Status marked setting), Pangkat (Rank) dan Set Identiti (Identity set). Situasi tidak rasmi bebas dan boleh berlaku di mana-mana dan pada bila-bila masa. Set Identiti tidak menjadi laluan dalam pemilihan kata sapaan tidak rasmi. Status peserta komunikasi dan ini bersifat tidak rasmi dan terdiri daripada dua orang yang mempunyai ikatan kekeluargaan tetapi mempunyai taraf umur yang berbeza. Seorang yang lebih muda R7 menyapa R8 dengan sapaan 'angahnyak'. Sapaan 'angahnyak' dan 'angah' dalam masyarakat Banjar merupakan panggilan umum yang boleh digunakan dalam

hubungan kekeluargaan ataupun di luar hubungan kekeluargaan dalam situasi tidak formal seperti dengan kawan-kawan, keluarga kawan, orang sekampung yang sebaya, lebih tua atau lebih muda dan sebagainya. Penggunaan kata sapaan ini menampakkan hubungan yang akrab. Selain itu kata sapaan 'ummanya Timah' dan 'abahnya Timah' digunakan dalam sapaan suami isteri. Maka nama diketahui (Name noun) tidak diperlukan kerana telah menunjukkan hubungan akrab. Namun nama diketahui akan digunakan kepada pesapa yang lebih muda dari penyapa iaitu 'Ijam, 'Ippah' dan 'Alan' dengan menggunakan nama singkatan. Model sistem kata sapaan tidak rasmi masyarakat Banjar ringkas dan boleh digambarkan seperti dalam Rajah 5.

Rajah 5. Model Sistem Kata Sapaan dan Rujukan Tidak Rasmi KBB

Kesimpulannya, masyarakat Banjar KBB mempunyai sistem kata sapaan dan rujukan tertentu dalam pertuturan harian mereka. Kata 'angahnya' merupakan kata sapaan hormat yang boleh digunakan terutama ketika menyapa seseorang yang lebih tua dari pesapa. Kata sapaan ini banyak digunakan dalam pertuturan harian sebagaimana yang telah dinyatakan.

Klasifikasi Bentuk Kata Sapaan dan Rujukan Tidak Rasmi Keluarga Berketurunan Banjar Campuran (KBBC)

Perbualan masyarakat KBBC kebiasaannya menggunakan bentuk bahasa yang bercampur iaitu bahasa Melayu dan bahasa Banjar. Ada dalam kalangan masyarakat KBBC di kawasan kajian bertutur sesama suami isteri menggunakan bahasa Banjar, tetapi menggunakan bahasa Melayu ketika bertutur dengan anak-anak mereka. Ada juga dalam kalangan KBBC bertutur menggunakan bahasa Banjar sepenuhnya ketika di rumah.

Situasi Tidak Rasmi: Perbualan Informan Keluarga Berketurunan Banjar Campuran (KBBC)

Rakaman perbualan ini dirakamkan oleh pengkaji ketika mengunjungi rumah informan (R1) di Parit Buntar pada bulan November 2019. Perbualan dua beranak antara R2 dan R3 kemudian dicatat dan diterjemahkan seperti berikut:

Petikan 2: Teks Perbualan KBBC

R2: Mak, buat apa tu? Dari tadi lagi...

R3: Menyapo ratik nih... lamma dah kada menyapo. Sampah merata-rata dah.

R2: Adik kalau ada di rumah pun bukan nak menyapu.

R3: Inya dengan kawan-kawannya tu lah, bincang karja rumahlah. Periksa dah dakat jar nyak.

R2: Uddin pun dah besar, dah jarang ada di rumah. Asyik ke rumah along ja.

R3: Kitta ni... kalau kawitan ada lagi, eloklah duduk di rumah dengan keluarga tolong kawitan buat kerja di rumah.

R2: Iya lah mak, betul tu...Insyallah.

Terjemahan perbualan KBBC.

R2: Mak, buat apa tu? Dari tadi lagi...

R3: Menyapu sampah ni... lama dah tak menyapu. Sampah dah merata-rata dah. R2: Adik kalau ada di rumah pun bukan nak menyapu.

R3: Dia dengan kawan-kawan dia tu lah, bincang kerja rumah. Peperiksaan dah dekat katanya.

R2: Uddin pun dah besar, dah jarang ada di rumah. Asyik ke rumah along ja.

R3: Kita ni kalau ibu bapa ada lagi, eloklah duduk di rumah dengan keluarga tolong ibu bapa buat kerja di rumah.

R2: Iya lah mak, betul tu...Insyallah.

Sumber: Teks Perbualan KBBC, 10 Mac 2020

Perbualan di atas berlaku antara dua orang yang mempunyai pertalian kekerabatan atau kekeluargaan (Kin) iaitu seorang ibu dan seorang anak di rumah mereka. Kedua-dua mereka (R2 dan R3) adalah KBBC dan bertutur di rumah dengan menggunakan bahasa Banjar dan bahasa Melayu. Kata sapaan KGND yang terdapat dalam perbualan di atas disenaraikan dalam Jadual 11.

Jadual 11. Ungkapan Fatis ketika Berpisah dalam Kalangan Masyarakat Banjar di Kawasan Kajian.

Bil.	Kata Sapaan dan Rujukan Bahasa Banjar	Bahasa Melayu
1.	<i>Inyak/nyak</i>	Dia
2.	<i>Uddin</i>	Uddin
3.	<i>Kitta</i>	Kita
4.	<i>Along</i>	Along
5.	<i>Kawitan</i>	Ibu bapa

Penggunaan Peraturan Alternasi (*Alternation rules*) yang dikemukakan oleh Ervin-Tripp (1986) boleh menjurus kepada pembentukan suatu sistem sapaan masyarakat Banjar di kawasan kajian yang ditandai dengan tiga situasi sosial iaitu Status (*Status marked setting*), Pangkat (*Rank*) dan Set Identiti (*Identity set*). Namun dalam situasi tidak rasmi, Set Identiti (*Identity set*) tidak diperlukan seperti dalam contoh perbualan di atas. Status peserta pertuturan ini bersifat tidak rasmi, terdiri daripada dua orang iaitu, anak dan ibu yang mempunyai ikatan kekeluargaan (*Kin*) serta mempunyai taraf umur yang berbeza. Seorang yang lebih muda R2 (anak) menyapa R3 (ibunya) dengan panggilan mak. Nama tidak diperlukan kerana mempunyai hubungan akrab.

Peraturan kedua daripada sistem sapaan yang dirumuskan oleh Ervin-Tripp ialah Peraturan Kemunculan Bersama (*Co-occurrence rules*). Peraturan ini berkaitan dengan kesalingbergantungan alternasi iaitu peraturan kemunculan secara bersama bentuk sapaan dengan bentuk lain. Bentuk ini boleh berupa imbuhan, kata, frasa, ayat dan bentuk bahasa lain seperti yang terdapat dalam Jadual 12.

Jadual 12. Bentuk Kata Lain dalam Perbualan KBBC.

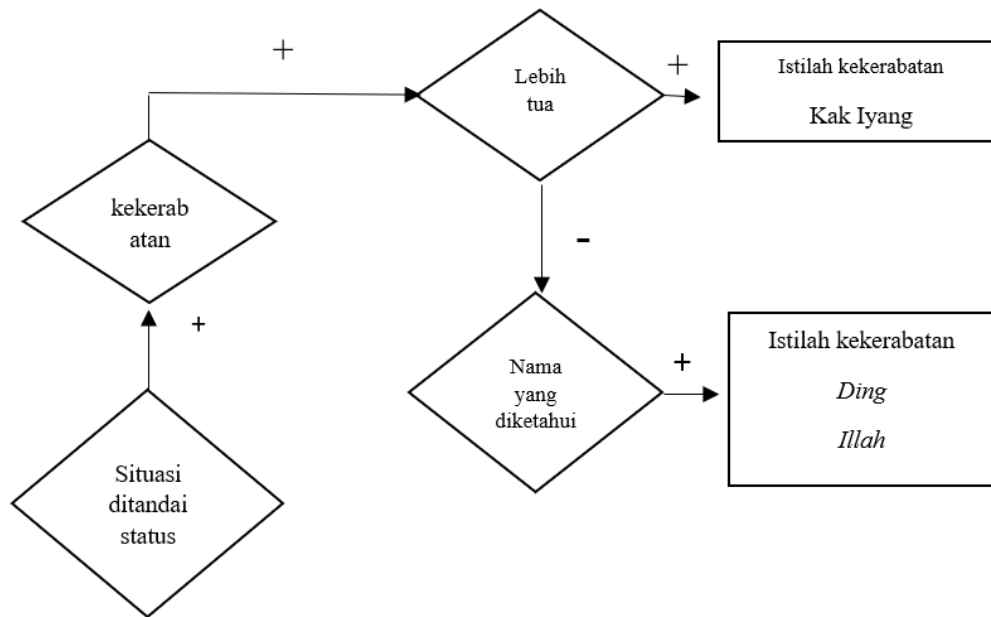
Bil.	Singkatan / Kependekan	Ejaan Sebenar
1.	<i>Mak</i>	Emak
2.	<i>Tu</i>	Itu
3.	<i>Nih</i>	Ini
4.	<i>Dah</i>	Sudah
5.	<i>Nak</i>	Hendak
6.	<i>Ja</i>	Sahaja

Bahasa pertuturan harian diistilahkan sebagai bahasa basahan oleh Asmah (2015). Bahasa ini banyak menggunakan kependekan atau singkatan sebagai ciri-ciri jelas yang membezakannya dengan bahasa formal. Daripada dialog di atas terdapat banyak penggunaan kata singkatan seperti dalam Jadual 12 di atas. Ayat-ayat juga pendek kerana subjek dan predikat dalam ayat ditiadakan contoh dalam ayat 'Menyapo ratik nih... lamma dah kada manyapo' subjek ditiadakan. Manakala ayat 'Dari tadi lagi...predikat telah ditiadakan. Peraturan ketiga iaitu Peraturan Perurutan (*Sequencing rules*) tidak terdapat dalam Petikan 2.

Model Sistem Kata Sapaan dan Rujukan Tidak Rasmi Keluarga Berketurunan Banjar Campuran (KBBC)

Model sistem kata sapaan dan rujukan tidak rasmi masyarakat KBBC juga ringkas dan sama dengan model sistem kata sapaan KBB seperti Rajah 6.

Kebanyakan KBB masih menggunakan kata sapaan dan rujukan tradisi warisan masyarakat Banjar, iaitu kata *umma*, *ummak* dan *mamak* walaupun ada yang menggunakan kata 'emak' ketika bertutur tetapi jumlahnya tidak ramai. Dalam kalangan KBBC ada yang menggunakan kata sapaan tradisional Banjar iaitu *umma* dan *ummak* walaupun majoriti informan KBBC menggunakan kata 'emak' atau 'ibu'. Kebanyakan golongan tua sama ada dari KBB atau KBBC masih kekal menggunakan bahasa Banjar terutamanya dari segi penggunaan kata sapaan dan rujukan. Mereka lebih senang atau 'nyaman' bertutur atau 'bapandir' menggunakan bahasa Banjar dalam kalangan mereka. Tetapi ketika bertutur dengan golongan yang lebih muda seperti anak atau cucu, golongan tua terutamanya dari KBBC lebih senang menggunakan bahasa yang bercampur kerana generasi muda sudah kurang bertutur menggunakan bahasa Banjar. Namun dalam percubaan mereka bertutur menggunakan bahasa Melayu, akan nampak 'pelat' Banjar dalam setiap perkataan yang disebutkan oleh mereka dengan jelas.

Rajah 6. Model Sistem Kata Sapaan dan Rujukan Tidak Rasmi KBBC (Diubahsuai dari Ervin-Tipp, 1986).

RUMUSAN DAPATAN KAJIAN

Informan remaja dalam kalangan KBBC sangat kurang dan langsung tidak bertutur menggunakan bahasa Banjar. Informan ini juga tidak menggunakan kata sapaan dan rujukan masyarakat Banjar dalam pertuturan mereka dan hanya sebahagian kecil yang boleh memahami bahasa Banjar. Selain disebabkan berada dalam kalangan KBBC, mereka tidak dididik menggunakan bahasa Banjar di rumah. Bagi remaja KBB pula, mereka boleh memahami bahasa Banjar, namun kurang bercakap menggunakan bahasa tersebut.

Kelebihan menguasai banyak bahasa terutama dalam golongan muda KBBC membuatkan bahasa mereka bervariasi ketika berbicara. Ada percampuran bahasa Melayu, bahasa Banjar dan dialek utara di kawasan kajian. Informan yang berpendidikan tinggi pula mampu menguasai bahasa Inggeris dan bahasa Arab dengan baik. Hal ini merupakan satu kelebihan atau nilai tambah bagi diri seseorang. Contohnya, terdapat seorang guru dalam kalangan KBBC yang bertugas sebagai pengacara majlis di sebuah sekolah boleh menggunakan empat bahasa iaitu bahasa Melayu, Inggeris, Arab dan Banjar telah dapat menarik perhatian umum ketika mengendalikan majlis-majlis rasmi di sekolah. Kelebihan ini memudahkan mereka bergaul dengan ahli masyarakat, iaitu sebagai penghubung golongan tua dan golongan muda dalam menyampaikan sesuatu mesej. Informan berpendidikan tinggi seperti ini sangat berpengaruh dan dihormati dalam masyarakat.

Kelebihan golongan tua KBB yang menguasai bahasa Banjar dengan baik pula menyebabkan mereka boleh mengekalkan bahasa dan budaya tradisi masyarakat mereka sehingga kini walaupun jumlah mereka semakin berkurangan. Golongan inilah yang masih mengamalkan dan memperjuangkan budaya masyarakat Banjar antaranya memasak masakan tradisi Banjar seperti *wadai kipeng*, *kalakatar*, *wadek* dan *tapai hubik*. Mengamalkan adat menidurkan bayi seperti '*bapukong*' iaitu bayi tidur secara duduk dalam buaian dan sehelai kain digunakan untuk melilit seluruh anggota badan sehingga ke bahagian leher bayi tersebut supaya dapat tidur dengan nyenyak. Golongan ini juga mempunyai pegangan agama yang kukuh. Informan golongan ini juga terdiri daripada individu bergelar haji, hajjah, imam, penceramah agama, bilal, siak, ustaz dan ustazah yang sering menjadi rujukan utama kepada generasi baharu. Terdapat informan (R14) dalam kajian ini merupakan golongan tua KBB iaitu seorang pesara guru bahasa Inggeris, menjadi imam di masjid dan sangat tinggi ilmu agamanya. Beliau sangat dihormati dan disegani dalam kalangan masyarakat di kawasan kajian.

Golongan remaja sama ada dari kalangan KBB dan KBBC sangat sedikit boleh menguasai bahasa Banjar terutamanya dari sudut penggunaan kata sapaan dan rujukan. Mereka boleh merujuk golongan dewasa terutamanya golongan tua KBB atau KBBC yang arif berbahasa Banjar untuk mempelajari bahasa dan budaya masyarakat mereka yang sangat unik ini. Buktinya terdapat dalam kalangan KBBC yang berbangsa Cina yang telah berkahwin dengan pasangannya yang berketurunan Banjar mampu memahami dan bertutur menggunakan bahasa Banjar dengan baik kerana sering mendengar dan mempelajari bahasa tersebut.

KESIMPULAN

Seperangkat kata sapaan yang diguna pakai dalam ranah pertuturan lisan secara rasmi atau tidak rasmi dalam kehidupan seharian masyarakat Banjar sebenarnya mempunyai pelbagai fungsi, digunakan dalam pelbagai situasi, peringkat umur, kedudukan sosial dan gender. Kajian penggunaan kata sapaan ini dapat menunjukkan bahawa kata sapaan masyarakat Banjar perlu digunakan mengikut sistem yang teratur dan tersusun selaras dengan sistem sosiobudaya Melayu. Komunikasi yang berlaku antara ahli keluarga seperti ibu bapa, suami isteri, anak-anak dan adik-beradik, jiran tetangga,

saudara-mara dan sebagainya boleh melalui pelbagai cara seperti perbualan secara bersemuka, e-mel, telefon, mesej dan sebagainya. Maka penggunaan kata sapaan ini harus digunakan dengan betul supaya matlamat komunikasi untuk merapatkan hubungan kekeluargaan menjadi nyata sama ada dalam kalangan keluarga masyarakat Banjar ataupun keluarga masyarakat Banjar yang telah bercampur melalui perkahwinan.

Di samping itu pendokumentasian berkaitan kata sapaan yang lengkap sebagai rujukan kepada generasi muda dapat membantu mereka berinteraksi dengan mudah dan tidak menyalahi tatasusila kesopanan dalam berbahasa. Usaha pengkaji ini diharap dapat membantu generasi muda masyarakat Banjar memahami penggunaan kata sapaan ini dari pelbagai sudut, konteks, fungsi dan situasi penggunaannya. Selain masyarakat Banjar, masyarakat luar juga boleh mengenali budaya berbahasa masyarakat Banjar yang menjadi sebahagian besar penduduk di Malaysia, terutamanya di daerah Kerian. Dengan memahami bahasa, cara dan budaya orang lain, diharapkan kesepakatan dan persamaan akan dapat dicapai dan seterusnya dapat merungkai segala konflik dan salah tanggapan terhadap mesej-mesej yang hendak disampaikan. Masyarakat Banjar seharusnya mempertahankan bahasa dan budaya mereka. Tugas ini menjadi tanggungjawab utama mereka secara bersama. Mereka, anak cucu dan generasi akan datang, seharusnya boleh menuturkan dan memahami bahasa tersebut dengan baik kerana bahasa merupakan aset kepada bangsanya. Jika tidak, bahasa ini nanti akan hilang dan dikhuatiri bangsanya juga akan kehilangan identiti dan jati diri bangsanya.

RUJUKAN

- Aiza Maslan @ Baharuddin & Norazlan Hadi Yaacob. (2020). Komuniti Banjar di Tanah Rantau: Ibadah Haji sebagai Dorongan Tradisi Masyarakat Banjar 'Madam Ka Banua Urang'. *Perspektif: Jurnal Sains Sosial dan Kemanusiaan*, 12(1), 39-52.
- Amat Juhari Moain. (1989). *Sistem Panggilan dalam Bahasa Melayu: Suatu Analisis Sociolinguistik*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Asmah Haji Omar. (2015). *Ensiklopedia Bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Awang Sariyan. (2015). *Santun Berbahasa* (Edisi Kedua). Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ayuhak Besurahan. (Radio PerakFM. (2020, Ogos 4). Diakses pada Ogos 4, 2020 daripada <https://mylink.rtm.gov.my/channel/radio-PERAKFM>)
- COVID-19. Pusat Informasi Perubatan COVID-19 USM-KPJ. Diakses pada 10 Mei daripada <http://covid19.kk.usm.my/index.php/artikel/bacaan-umum/79-9-fakta-mengenaicovid-19>
- Ervin-Tripp, S. (1967). *Sociolinguistic*. California: University of Berkeley.
- Ervin-Tripp, S. (1986). On Sociolinguistic Rules: Alternation and Co-occurrence. Dalam *Directions in Linguistic* oleh Gumperz, John J dan Dell Hymes (ed). New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Jamaludin bin Asaari. (2019a). *Kamus Banjar Melayu Inggeris*. Bagan Serai: Persatuan Banjar Malaysia.
- Jamaludin bin Asaari. (2019b). *Sejarah Masyarakat Banjar*. Bagan Serai: Persatuan Banjar Malaysia.
- Kamus Dewan Edisi Keempat. (2015). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Khairuddin Mohamad, Ghazali Ismail, Wan Zaleha Wan Othman, Ratna Laila Shahidin. (2015). *Kebudayaan Melayu*. Sasbadi Sdn. Bhd.
- Norhiah Mohamed & Ghazali Basri. (2012). *Masyarakat Banjar Johor*. Yayasan Warisan Johor.
- Noriaty A. Rashid. (2005). *Kesantunan Orang Melayu dalam Majlis Pertunangan*. Tanjung Malim: Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Orang Banjar Warisi Darah Pejuang. (2020). Berita Harian Online. Diakses pada 12 Mei, 2020 daripada <http://hubunganetnik-ipgkpi.blogspot.com/2012/05etnik-banjar.html>
- Perak Petempatan Terbesar Suku Banjar di Malaysia. (2017). Akhbar Suaraperak. Diakses pada 21 Mei, 2020 daripada <https://www.suaraperak.com/perak-penempatan-terbesar-suku-banjar-di-malaysia/>
- Profil Bagan Serai, Bagan Serai Daerah Kerian. (2012). Bagan Serai: Pejabat Penghulu Mukim Bagan Serai.
- Suku Banjar di Malaysia. Akhbar Suaraperak. Diakses pada 18 Mei, 2020 daripada <https://www.suaraperak.com/perak-penempatan-terbesar-suku-banjar-di-malaysia>.
- T.A Ridwan. (2000). Peranan Budaya dan Bahasa Melayu dalam Pembinaan Sumber Daya Manusia Berkualiti dalam Kumpulan Kertas Kerja Kolokium Bahasa dan Pemikiran Melayu/Indonesia 1. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Tradisi Etnik Banjar Makin Pudar. (2020) Diakses pada 30 Mei, 2020 daripada <http://www.beritakampus.usmmy/index.php/berita/rencana/1830-2015/09/28tradisi-etnik-banjar-makin-pudar>